

UOT:811.512.162

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

Sayahı Sadıqova
filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
Bakı, Azərbaycan
filologiya elmləri doktoru, professor
sayalisadigova@yahoo.com

Şəbnəm Həsənlı-Qəribova
filologiya elmləri doktoru, dosent
Bakı, Azərbaycan
shabnam.hasanli@yahoo.com
[Orcid: 0000-0003-0912-4504](https://orcid.org/0000-0003-0912-4504)

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilinin inkişafında Heydər Əliyevin apardığı dil siyasəti təhlil olunmuşdur. Siyasi liderin Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı ilə bağlı 1969-2003-cü illərdə apardığı dil siyasəti rəsmi sənədlər əsasında xarakterizə edilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin ta-rixi keçmişinin tədqiqi ilə bağlı işlərin gücləndirilməsi ilə yanaşı, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin tətbiqi ilə bağlı mövcud problemləri də daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Azərbaycan dilinin dövlət di-li statusunun hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi və dövlətçilikdə dil problemlərinin həlli istiqamətində bir sıramühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə ilkin olaraq ulu öndər imza atmışdır. Heydər Əliyev epoxası kimitarixə daxil olmuş bu dövr Azərbaycan dilinin beynəlxalq münasibətlər sistemində, dünya diplomatiyasına yol tapması ulu öndərin düşünülmüş və uzaqgörən dil siyasətinin nəticəsində olmuşdur.

Açar sözlər: dil quruculuğu, siyasət, dövlət, cəmiyyət, ictimai həyat.

HAYDER ALIYEV` STAGE IN THE DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE

Sayali Sadigova
doctor of philological sciences, professor
ANAS, Institute of Linguistics named after Nasimi
Azerbaijan, Baku

Shabnam Hasanli-Garibova
doctor of philological sciences, ass. professor
Azerbaijan, Baku

Abstract

The article analyzed the language policy of Heydar Aliyev in the development of the Azerbaijani language. The political leader's language policy regarding the development of the Azerbaijani language as a state language in 1969-2003 was characterized on the basis of official documents. Heydar Aliyev, in addition to strengthening the work related to the research of the historical background of the Azerbaijani language, also constantly focused on the current problems related to the application of the Azerbaijani language during the years of independence. Initially, the great leader signed the implementation of a number

of important measures in the direction of the legal regulation of the state language status of the Azerbaijani language and the solution of language problems in the state. This period, which has gone down in history as the era of Heydar Aliyev, the way the Azerbaijani language found its way into the system of international relations and world diplomacy was the result of the thoughtful and far-sighted language policy of the great leader.

Key words: language construction, politics, state, society, public life.

ПЕРИОД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Саяли Садыгова
Доктор филологических наук, профессор
Институт Языкознания им. Насими, НАНА
Баку, Азербайджан

Шабнам Гасанлы-Гарибова
Доктор филологических наук, доцент
Баку, Азербайджан

Резюме

В статье проанализирована языковая политика Гейдара Алиева в развитии азербайджанского языка. Языковая политика политического лидера по развитию азербайджанского языка как государственного в 1969-2003 годах была охарактеризована на основе официальных документов. Гейдар Алиев, помимо усиления работы, связанной с исследованием исторических предпосылок азербайджанского языка, также постоянно уделял внимание актуальным проблемам, связанным с применением азербайджанского языка в годы независимости. Первоначально великий лидер подписал реализацию ряда важных мер в направлении правового регулирования государственного статуса азербайджанского языка и решения языковых проблем в государстве. Этот период, вошедший в историю как эпоха Гейдара Алиева, проникновения азербайджанского языка в систему международных отношений и мировой дипломатии, стал результатом продуманной и дальновидной языковой политики великого лидера.

Ключевые слова: языковое строительство, политика, государство, общество, общественная жизнь.

Aktuallıq. Xalqın milli-mənəvi varlıq və birliyin yaşamasında mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri ünsiyyət və- sitəsidir. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır. Millətin yaşaması üçün onun dilinin qorunmasında zaman-zaman ta-rixi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycan xalqın inkişafında və tərəqqisində Heydər Əliyev müstəsna xidmətlər göstərən tarixi şəxsiyyətdir. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında da dilimizin zən- ginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Annotasiya. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin rəhbəri olduğu bütün zamanlarda Azərbaycan dilinin qorunması və saflığının təmin olunması istiqamətində mübarizə aparmışdır. Dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi kimi ana dili dövlətçiliyin əsas atributu hesab edilmişdir.

Metod. Məqalədə müqayisəli-təsviri, qarşılaşdırma tutuşdurma metodlarından istifadə

edilmişdir.

Giriş. Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi həm Sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində apardığı dil siyasətinin əsas konsepsiyası milli dilin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsidir. Aparılan humanist dil siyasəti mövcud şəraitə uyğun olaraq məntiqə əsaslanmaqla aparılmışdır. Dövlət quruculuğunda dil siyasətinin aparılmasında milli tarixi təcrübəyə, ənənələrə əsaslanmışdır.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının Azərbaycan dövlətçiliyi ilə bağlı apardığı siyasəti yüksək qiymətləndirmişdir. Qeyd edir ki, AXC-nin süqutundan sonra Azərbaycan Respublikası yetmiş il Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı tərkibində yaşasa da həmin dövr Azərbaycan xalqının dövlətçiliyi tarixində mühüm dövrdür. H.Əliyev yazırdı: “Bu dövrdə Azərbaycan xalqı kommunist rejimində, Ümumittifaq sosialist dövlətinin tərkibində oldu-ğundan, şübhəsiz ki, müstəqilliyini itirmiş, ancaq dövlətçiliyini tam itirməmişdi. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bir çox atributları qalmış, yaşamışdı. Əsas cəhət budur ki, yetmiş il ərzində Azərbaycan xalqı böyük tarixi yol keçmiş, respublikanın iqtisadiyyatı yük-sək sürətlə inkişaf etmiş, xalqımızın mədəni, təhsil səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın elmi, mədəniyyəti, həyatının bütün sahələri inkişaf etmiş, respublikada böyük iqtisadi, sosial və mədəni-intellektual potensial yaranmışdır” [2, 7].

Xalqın milli-mənəvi varlıq və birliyin yaşamasında mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri ünsiyyət vasitəsidir. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna roludur. Millətin yaşaması üçün onun dilinin qorunmasında zaman-zaman tarixi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycan xalqın inkişafında və tərəqqisində Heydər Əliyev müstəsna xidmətlər göstərən tarixi şəxsiyyətdir. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında da dilimizin zənginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan dilinin dövlət dilikimi inkişafı dil quruculuğu ilə bağlı siyasətlə bağlıdır. Dilin inkişafını iqtisadi nailiyyət-lərdən üstün tutan ulu öndər yazırdı ki, indi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürək-kəb fikri ifadə etməyə qadirik. Ana dili hər bir xalqın, hər bir millətin mənəvi sərvəti, mə-nəviyyatının güzgüsüdür. Bu böyük nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin XX əsrin 70-ci illərindən Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyə başlayaraq xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması istiqamətində yürütdüyü siyasət milli ictimai şüuru formalaşdırmışdır. Milli şüurun yaran-masında Azərbaycan xalqının tarixinin düzgün istiqamətdə öyrənilməsi, onun mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi, tarixi torpaqların qaytarılması, ana dilimizin rolunun artırılması əsas konsepsiya olmuşdur. Ədəbi-bədii sərvətin, mədəniyyətin inkişafı və qorunması yönündə apardığı məqsədyönlü siyasət milli ruhun oyanışına təkan verdi. Milli ruhun oyanışı istiqamətdəki fəaliyyətində siyasi lider Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Dili millətin formalaşmasında vacib amil hesab edən ulu öndər onun zənginləşməsi istiqamətində apardığı siyasət Azərbaycan dilinin layiq olduğu ictimai-siyasi nüfuzunu yüksəltdi. Sistemli və ardıcıl olaraq apardığı siyasət ana dilin işləkliyini, funksionallaşmasına təminat yaratdı. Ulu öndər ana dilinə xalqın varlığı kimi baxaraq

çıxışlarında qeyd edirdi ki, “xalqın, millətin nəyini əlindən alırsansa al, o, yaşayacaqdır. Dilini əlindən alsan, o, milli varlığını itirər, yox olar. Bu, tarixin ortaya qoyduğu bir həqiqətdir. Dil – millətin mənəviyyat bayrağı, milli mənlik və qürurudur. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur!” Dilin qüdrətini duyan, onu millətin varlığı hesab edən Heydər Əliyev bu tarixi həqiqəti əsas götürərək dil quruculuğu məsələsinə dövlət quruculuğunun tərkib hissəsi kimi yanaşmış, Azərbaycan xalqının milli sərvəti kimi qorunmuşdur. Azərbaycan dilinin dünyanın ən qədim xalqlarından biri olduğunu, tarixin ciddi sınaqlarından keçərək bu günə kimi yüksək səviyyəyə inkişafını qeyd edən Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, xalqımız, milləti-miz tarix durduqca bu sərvətin qayğısına qalmalı və dilimizi gələcək nəsillərə ötürməlidir. Dilin qorunmasında milli siyasi iradəsi hər kəsə örnək oldu. Bu akt Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, habelə 1993-cü ildə əsasını qoyduğu milli dövlətçilik siyasətinin məntiqi davamı və qanunauyğun nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə dilimizin inkişafına çalışır, onun inkişafına qarşı yönəlmiş bədnam siyasətə etirazını ifadə edirdi. Məhz onun qətiyyətli və prinsipial mövqeyi nəticədə keçmiş Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. O zamankı reallıqda belə bir qərarın qəbulu xalqımız üçün kifayət qədər ciddi siyasi və milli mənəvi mahiyyət kəsb edirdi. İradə Hüsey-nova yazır: “Dilə dövlət qayğısı olduqda onun ifadə imkanları artdığı üçün nüfuzu da qat-qat artır. Odur ki, dövlətçiliklə müşayiət olunan dildən başqa dillərə sözlər daha çox keçməyə başlayır. Dil siyasəti düzgün qurulmadıqda isə dilin nüfuzu azalır, sözyaratma qabiliyyəti zəifləyir, təsir və təzyiqlərə daha çox məruz qalır. Yeni anlayışların ifadəsində daxili imkanların rolu azaldığı üçün məcburi şəkildə nüfuzlu dillərdən hazır ifadə vasitələri alınmalıdır. Belə olduqda isə dildə kənar elementlər çoxalır, onun ümumişlək səviyyəsi aşağı düşür. Dövlət qayğısı olmadıqda dil geniş informasiya imkanlarını itirməklə adi məişət dili səviyyəsində qalır. Bu isə onun tədricən cəmiyyətdəki mövqeyinin itirilməsinə, dil normalarının pozulmasına səbəb olur” [4].

Bu göstərir ki, dövlət dili anlayışı geniş mənəvi ifadə edir. Bu anlayışda dilin bütün istiqamətlərdə inkişafı ifadə olunur. Bu anlayışın məntiqi dərki Heydər Əliyevin apardığı dil siyasətində genişliyi ilə öz ifadəsini tapmışdır. 70-ci illərdən apardığı dil siyasəti müstəqillik illərində aparılan dil siyasətinin təməlini qoydu. Bu illərdə ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsində, dövlət dili kimi inkişafında Ulu öndərin apardığı, yürütdüyü siyasət davam etdirildi. 1980-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı müstəqilliyin əsasını qoydu. Müstəqillik illərində bütün sahələrdə olduğu kimi ana dilinin inkişafına da yeni baxış tələb olunurdu. Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsində Ulu öndər Heydər Əliyevin vaxtilə yürütdüyü siyasət əsas götürülərək inkişaf etdirildi. Lakin müstəqilliyin ilkin illərində dövlətçiliyin qurulmasında olduğukimi, dil quruculuğu, dil siyasəti, geniş mənada mənəvi varlığı yaşadan amillərin inkişaf etdirilməsində hərc-mərcliyə yol verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu olan Konstitusiyada dövlət dilinin “türk dili” adlandırılması, hüquqi qaydaların qorunmaması sonralar bir sıra problemlər törətdi. H.Əliyevin əsasını qoyduğu azərbaycançılıq məfkurəsi özündə dövlətçiliyin əsas atributlarını birləşdirir. Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu olan Konstitusiyada dövlət dili Azərbaycan dili olsa da tarixilik prinsipi qorunmamışdır. Belə ki, 1989-cu il avqustun 18-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi “Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin daha fəal işlə

dilməsini təmin etmək haqqında” sonuncu qərarı qəbul etmişdir. Həmin Qərarda xalq hə- rəkətinin tələbi ilə Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Qərarda yazılırdı ki, “Partiya, sovet, ictimai və təsərrüfat təşkilatlarında Azərbaycan dilindən yarıtılmaz istifadə olunur” və tapşırılırdı ki, “onun konstitusiyaya statusu təmin edilsin” [1,5].

Bu statusun təmin olunması üçün birinci növbədə təhsil sahəsində müəyyən islahatların aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Təhsildə Azərbaycan dilinə geniş yer verilməsi nəzərə alınaraq qeyd edilirdi ki, “tədrisin azərbaycanca aparılmadığı məktəblərdə dərslər planlarına “Azərbaycan ədəbiyyatı” fənninin daxil edilməsi, bu məktəblərdə Azərbaycan dilinin birinci sinifdən keçilməsi” nəzərdə tutulur” [1,5].

Qərarda diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri də ərəb əlifbasının tədrisi ilə bağlı maddə idi. Hazırda da öz aktuallığını saxlayan bu maddədə tapşırılırdı ki, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik mədəni və mənəvi irsinin ərəb əlifbası ilə yaradıldığı nəzərə alınaraq, tədrisin azərbaycanca aparıldığı humanitar ali məktəblərdə həmin əlifbanın öyrənilməsi təmin olunsun, bu məqsədlə lazımi elmi-metodik ədəbiyyat hazırlanıb nəşr edilsin” [1,5].

Qəbul edilən bu qərarın icrası qeyri-mümkün idi. Çünki SSRİ-də, eləcə də Azərbaycan-da bu dövrdə baş verən ictimai-siyasi hadisələr, gərginliklər siddətlənirdi. Lakin bunlar nəzərə alınmayaraq 1990-cı il aprelin 24-də “SSRİ xalqlarının dilləri haqqında” qəbul edilmiş qərar, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının qanunu da vaxtında verilməmişdir. 70 illik tarixi ərzində SSRİ-nin dil məsələlərini tənzimləyən ilk və son sənəd olan bu qanun 1985-ci ildən başlanmış yeni ictimai-tarixi inkişaf dövrünün bəhrəsi idi. Kommunist rejimi iflasa uğradığı dövrdə qanunla müttəfiq və muxtar respublikalara yeni səlahiyyətlər verilir. Qərarda yazılırdı ki, “Müttəfiq və muxtar respublikaların dillərinin hüquqi statusunu müəyyənənləşdirmək, o cümlədən onları dövlət dili kimi müəyyən etmək hüququna malikdirlər.” Ulu öndərin apardığı siyasət neçə illər öz bəhrəsini vermişdir. Azərbaycan dili dövlət dili kimi inkişaf etmişdir. Ona görə də “SSRİ xalqlarının dilləri haqqında” qəbul edilmiş qərar Azərbaycan, həmçinin Gürcüstan və Ermənistan üçün əhəmiyyətsiz olan bu maddə ittifaqın digər müttəfiq və muxtar respublikaları üçün həmin dövrdə əhəmiyyət kəsb edə bilirdi. Sovet İttifaqına daxil olan digər Respublikalarda dövlət dili maddəsi yox idi. SSRİ-nin Konstitusiyasında (36-cı maddə) yalnız “ana dilindən istifadə etmək imkanının təmin olunması” müddəası var idi” [5, 16].

Qanunda ilk dəfə olaraq rus dilinin statusu müəyyənənləşdirilərək yazılırdı ki, “Tarixən yaranmış şəraiti nəzərə almaqla və Ümumittifaq vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə rus dili SSRİ ərazisində SSRİ-nin rəsmi dili təsdiq olunur və millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi işlədilir” [6].

Verilən qərarın 7-ci maddəsində “təlimin başqa dildə keçildiyi tədris müəssisələrində məcburi dərslər fənni kimi SSRİ-nin rəsmi dilinin öyrənilməsi” nəzərdə tutulurdu” [5].

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin qəbul olunması dilin inkişaf istiqamətlərini genişləndirmişdir. Elm və texnikanın sürətli inkişafı elmi dilin funksionallaşmasına imkan yaratmışdır. Ədəbi dilin bütün üslubi imkanlarının inkişafı dilin lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Bununla da zəngin bədii ədəbiyyat, elm və texnika, müxtəlif informasiya vasitələri dili kimi Azərbaycan dilinin ictimai fəaliyyət dairəsi, funksional imkanları genişlənməmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meyilləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır. Ölkədə Heydər Əliyevin apardığı dil siyasəti dövlət dilinin tətbiqi

sahələrini genişləndirmişdir. Azərbaycan təhsil sisteminin milliləşməsi, Azərbaycan dilində ensiklopediyaların, lüğətlərin nəşr edilməsi, dünya ədəbiyyatı və ictimai fikir korifeylərinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunması ədəbi dili zənginləşdirmişdir.

Tarixi təcrübələr göstərir ki, dil dövlətçiliyin formalaşmasında zəruri olan amillərdən biridir. Bu amilləri əsas götürən Ümummilli lider Heydər Əliyev mürəkkəb tarixi-siyasi dövrlərdə milli dilin qayğısına qalmış, dilin inkişaf etdirilməsi perspektivlərini müəyyənləşdirmişdir.

1969-1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik edən Ulu öndər Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələlərinin inkişafını sürətləndirmişdir. Təhsildə Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələləri, eləcə də anadilli və rusdilli məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslərin aparılması, dərslərin yazılması ilə bağlı göstərişlər vermişdir. Təhsilin, maarifin inkişafına xüsusi qayğı göstərilərək Azərbaycanda gəncliyin ana dilində təhsilinə xüsusi fikir verilmişdir. Rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə Azərbaycan dilində danışaraq respublika rəhbəri praktik olaraq ana dilinin ictimai-siyasi mövqeyinin yüksəlməsinə nail olmuşdur.

H.Əliyev deyirdi: “Dil, millət fəlsəfi məfhumdur, tarixi anlayışdır. İnsanlar dünyada mövcud olandan onlar hansısa dillərdə danışılar. Bir halda ki, insanlar olub, demək, onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün dil də olubdur. İnsanlar dünyada mövcud olandan müəyyən tayfalar, qruplar yaranıbdir, bundan sonra onlar genişləniib, millət şəklinə gəlib çıxıblar. Ona görə həm millət anlayışı, həm dil anlayışı, yenə deyirəm, fəlsəfi məfhumdur, fəlsəfi, tarixi anlayışdır. Dialektikanın qanununa görə, bu iki anlayış daim inkişafda, dəyişiklikdə olubdur”[2, 457].

Dil və millətin bir-biri ilə fəlsəfi bağlılığı dil siyasətinin dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını tələb edirdi. Azərbaycanın Sovet imperiyasının tərkibində olduğu illərdə Azərbaycan dilinin sıxışdırılması, vahid “sovet xalqı” ideologiyası adı altında xalqın dili, mədəniyyəti, milli kimliyinə yönələn siyasət Azərbaycan dilinə öz təsirini göstərsə də, ulu öndərin apardığı tədbirlər onun qarşısını almışdır. Çünki bu dövrdə ölkədə rəsmi tədbirlər bir qayda olaraq rus dilində təşkil olunmuşdur. Belə bir zamanda Ulu öndər 1978-ci ildə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsi istiqamətində apardığı işlərlə tarixdə yeni bir uğura imza atdı. Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında Azərbaycan dili qəbul edilmiş maddə ilə rəsmi dil statusu əldə etmiş, Azərbaycan dili dövlət dili olaraq Azərbaycan SSR-in müvafiq qanunlarında öz əksini taparaq Azərbaycan dilinin rəsmiliyi təmin edilmişdir.

Azərbaycan dilinin sosial-siyasi, ideoloji problemləri öz həllini tapmışdır. Azərbaycan dilində mətbuatın nəşri, elmin tədqiqatların genişlənməsi milli dilin elm dili kimi formalaşmasına, ən mürəkkəb fikirlərin ifadəsində əsas vasitə olmuşdur. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aparıcı mətbuat orqanları – “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti Azərbaycan dilində nəşr edilməsi dilin funksional imkanlarını genişləndirmişdir.

Azərbaycan dilçiliyi yüksək səviyyədə inkişaf etdirilmişdir. Azərbaycan dilinin tarixi və müasir dövrü ardıcılıqla araşdırılaraq çoxcildlik “Müasir Azərbaycan dili” əsərləri yazılmışdır. Azərbaycan dilinin inkişaf etməsi, zənginləşməsi üçün dövlət tərəfindən lazımi işlər görülmüşdür. Qeyd edilirdi ki, Azərbaycan dilinə məhəbbət, ana dilini dərindən və mü- kəmməl öyrənmək orta məktəbdə ilk dərslərindən başlanmalıdır. Ana dilini qiymətləndirmək, danışmamaq qəbahət hesab olunmalıdır. Məktəblərdə ana dilinin tədrisində şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafına diqqət verilməlidir. Müasir dövrdə yalnız elm və texni

kanın ayrı-ayrı sahələrinə aid, eyni zamanda, daha geniş mənada ictimai quruluşla bağlı mey- dana gələn məfhumların ifadəsi üçün qarşılıq axtarılarkən düzgün yol seçilməlidir. Bunun üçün elmin bütün sahələrinə aid lüğətlərin tərtibi və nəşri günün tələbi kimi həyata keçiril- mişdir. Dil mürəkkəb tarixi-siyasi dövrlərdə millətin varlığını qoruyub saxlayan əsas vasitəkimi qorunmuş və inkişaf etdirilmişdir. Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, peşəkar natiq olan Heydər Əliyevin hər çıxışında dilimizin zənginlikləri aşkara çıxır, orfoepiya qay- dalarına heyretimiz dərəcədə əməl olunurdu. Çünki dili dünyanın spesifik mədəni simasını dərk edən insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsas amili hesab etmişdir. Bu kontekstdən yanaşaraq Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında ulu öndər deyir: “Dil xalqın böyük sər- vətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. So- vet hakimiyyəti illərində Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycandili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmamışdır. Lakin mədəniyyət və elmin səviy- yəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zən- ginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır” [3]. Bu akt Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, habelə 1993-cü ildə əsasını qoyduğu milli dövlətçilik siyasətinin məntiqi davamı və qanunauyğun nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə dilimizin inkişafına çalışır, onun unudurulmasına yönəlmiş bədnam siyasətə etirazını ifadə edirdi.

Bu gün rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə ana dilimiz qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Azər- baycan ədəbi dilinin hərtərəfli inkişafı, elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı ana dilində əsərlərin yazılması, rəsmi dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, ümummillə lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti və onun yürütdüyü dil siyasətinin davam etdirilməsi ilə bağlıdır. Dövlət dili dövlətçiliyimizin əsas atributlarının ayrılmaz hissəsidir. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, inkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətlimillə sərəvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorunmalıdır. Minilliklər boyu for- malaşan və bu günümüze gəlib çatan Azərbaycan dili xalqımızın qədimliyinin simvoludur. Əsrlərdən bəri xalqımızı yaşadan, onu bir xalq kimi təsdiq edən, varlığımızın və bütövlüyü- müzün təcəssümü olan ana dilimizi qorumaq, bütün incəlikləri ilə gələcək nəsillərə çatdırmaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur. Çağdaş Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu ümummillə lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərliyinin hər iki dövründə Azərbaycan dilinin dövlət dil statusu tam təmin olunmuş, onun qorunması və zənginləşdiril- məsi ilə bağlı kompleks məsələlər daim nəzarətdə saxlanılmışdır. Heydər Əliyev qurub-ya- ratdığı Azərbaycanda xalqın mədəni, intellektual, milli-mənəvi inkişafının təməllərindən biri kimi milli dil siyasətinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin hə- yata keçirdiyi dil siyasətini bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdi- rir. Latın qrafikasında kütləvi nəşrlərin meydana çıxması bunun parlaq göstəricisidir. Azər- baycan xalqının Ümummillə liderinin siyasəti Azərbaycanda ana dilinin – ümumxalq dilinin tərəqqisi üçün elə bir tarixi şərait yaratdı ki, biz həmin siyasətin uzun illər uğurla davam edəcəyinə tam əminik.

Nəticə. Beləliklə, dövlət müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Heydər Əliye- vin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dili dövlət dili kimi öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm

qoymuş və milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən biri kimi inkişaf etdirilmişdir. Milli dövlətçiliyin apardığı dil siyasətində ana dilinin inkişafı və zənginləşməsi, onun müasir elmi tələblər səviyyəsində geniş və hərtərəfli araşdırılması beynəlxalq aləmdə tanınması üçün geniş imkanlar yaratdı. Aparılan tədbirlər ana dilinin inkişaf istiqamətlərində geniş üfüqlər açdı və bir sıra mühüm və sanballı işlərə ilkin imza atıldı. Azərbaycan Respublikasında dil siyasəti birmənalı və yetkin şəkildə formalaşdı, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işi möhkəm və sabit qayda-qanunlar, əsaslı təməllər üzərində təkmilləşdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin 18 avqust 1989-cu il tarixli qərarı. B., 1989, səh.6
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, Bakı, Azərneşr, 1997, səh.7.
3. Heydər Əliyev. Respublika yazıçılarının VII qurultayındakı nitqindən, 12 iyun 1981.
4. İradə Hüseynova. Dil siyasəti. Mədəniyyət qəzeti, 15 avqust 2016.
5. Конституция (Основной закон) Российской Федерации. Б., 1998, стр.16.
6. SSRİ xalqlarının dilləri haqqında. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının 24 aprel, 1990-cı iltarixli qanunu. “Kommunist” qəzeti, 6 may, 1990.

27.10. 2023

13. 11. 2023